

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOZOFIE

Școala Doctorală Studii de Populație și Istoria Minorităților

Teză de doctorat

***Între tradiție și modernitate.
Biserica și lumea rurală în Țara Lăpușului
(sfârșitul secolului al XIX-lea – prima jumătate a
secolului XX)***

Coordonator științific:

Conf. dr. Ion Cârja

Candidat:

Viorel Filip-Gherman

CLUJ-NAPOCA, 2020

CUPRINS

Introducere	5
Considerații metodologice	9
Capitolul I. ȚARA LĂPUȘULUI: DILEMELE UNEI IDENTITĂȚI LOCALE, REPERE ISTORICE RELEVANTE	18
Evoluția conceptului de țară.....	18
Câteva coordonate istorice ale Țării Lăpușului până la Marea Unire.....	42
Capitolul II. BISERICĂ, ȘCOALĂ, SOCIETATE	83
Justiție bisericească. Cercetarea disciplinară a preoților și învățătorilor confesionali.....	87
Democrație confesională. Alegeri pentru diferitele funcții din autonomia confesională românească.....	109
Dinastii preotești.....	133
Contestarea parohului ca preambul al trecerii la neoprotetantism. Cazul Mașca.....	166
Comuna bisericească pe drumul eficienței capitaliste.....	176
Misiune bisericească și atitudine civică. Combaterea alcoolismului și a imoralității în satele lăpușene la începutul secolului XX.....	201
Concluzie.....	226
Capitolul III. REAPARIȚIA VIEȚII MĂNĂSTIREȘTI. STAREȚI, PROCESIUNI, MODELE CULTURALE	233
Ctitorirea. De la revelație, la constrângerile materiale.....	233
A doua ctitorire. Figura emblematică a starețului Gherontie Guțu.....	264
Două șantiere paralele: lichidarea datoriei și construcția obștii.....	282
Misionarism și modelare.....	294
Alte începuturi.....	299

Capitolul IV. PROVOCAREA MODERNITĂȚII	324
Spațiu, timp și sărbătoare la țăranul lăpușan. Percepție și reprezentare.....	326
Casa țărănească.....	342
Satul lăpușan. Dialectica nesfârșită a unei geografii umane.....	364
Concluzii	404
Bibliografie	415

CUVINTE-CHEIE: Țara Lăpușului, identitate locală, identitate confesională, tradiție, modernitate, Biserica Ortodoxă, Biserica Greco-Catolică, școală confesională, monahism, satul lăpușan.

***Între tradiție și modernitate.
Biserica și lumea rurală în Țara Lăpușului (sfârșitul secolului al XIX-lea –
prima jumătate a secolului XX)
(rezumatul tezei de doctorat)***

Teza de doctorat *Între tradiție și modernitate. Biserica și lumea rurală în Țara Lăpușului (sfârșitul secolului al XIX-lea – prima jumătate a secolului XX)*, este rezultatul unui proiect de cercetare care și-a propus să sondeze satul nord ardelean, punctual, cel lăpușan, dintr-o perspectivă istorică ce a fost multă vreme ignorată de istoria oficială, a marilor fapte, fenomene și personalități, care au dirigit existența comunităților, națiunilor sau a umanității în ansamblu. Mai precis, cercetarea și-a propus să coboare la nivelul de jos al societății, la dinamica de zi cu zi a vieții indivizilor, familiilor, comunităților dintr-un areal bine determinat de particularități morfo-geografice, cultural-religioase, economice, etc. Demersul a presupus o precizare cât mai clară a metodelor și a izvoarelor ce au fost exploatate pe parcursul cercetării, lăsând însă o poartă deschisă pentru noi contribuții ce pot să apară pe parcursul creșterii interesului cercetării istorice pentru un asemenea tip de abordare, dar și pentru arealul ce a constituit obiectivul cercetării, anume, Țara Lăpușului.

Primul capitol, *Țara Lăpușului, dilemele unei identități locale, repere istorice relevante*, și-a propus să urmărească două aspecte din coordonatele istoriei locale lăpușene. Cum de câteva decenii se utilizează din ce în ce mai frecvent conceptul de *Țara Lăpușului*, pentru a desemna realitățile existente în aria depresionară a Râului Lăpuș și în sate aflate în vecinătatea imediată a acestei arii, atât la nivel local, cât și în mediile academice, s-a simțit nevoia ca în cadrul subcapitolului *Evoluția conceptului de țară*, să se lămurească în ce măsură aria mai sus menționată, totalizând un număr de 38 de sate, corespunde din diverse puncte de vedere câmpului semantic al termenului de *țară*. Pornind de la primele atestări documentare și ajungând în prezent, schițând chiar câteva potențiale trasee evolutive ale acestei arii, s-a putut disemina distanța existentă dintre *țară* românească, în accepțiunea sa tradițională de autonomie politică românească la începuturile Evului Mediu, *țara* în sens etnografic sau țara ca proiect de dezvoltare regională în contextul unei redesenări politice și geografice a continentului european.

Subcapitolul a reușit să inventarieze astfel majoritatea ipostazelor în care spațiul lăpușan ar răspunde în toate cele trei coordonate temporale, trecut, prezent și viitor, conceptului de țară, reușind să identifice argumente pentru păstrarea acestuia, utilizarea lui în continuare, de ce nu promovarea lui în sensul desemnării unei construcții identitare aflate în curs de desfășurare.

Cel de-al doilea subcapitol, *Câteva coordonate istorice ale Țării Lăpușului până la Marea Unire*, a urmărit cu precădere să reinterpreteze diversele episoade evenimentiale din trecutul lăpușan, cunoscute deja, dar a căror punere în lumină în sensul cercetării istorice, suferirea de unele lipsuri, cum ar fi viziuni deja depășite în ceea ce privește fenomenologia istorică, deficiență de formare și informare a diferiților autori care s-au preocupat de istoria lăpușană și chiar o anumită îndrăzneală de a ieși de pe cărările bătătorite de alți cercetători, înainte cu câteva decenii sau chiar secole. S-a reușit astfel inventarierea câtorva episoade semnificative din trecutul Țării Lăpușului într-o nouă lumină, care se focalizează pe om și nu pe eveniment.

Al doilea capitol, *Biserică, școală, societate*, se oferă a fi o prospecțiune în adâncurile vieții comunităților rurale, în aspecte mai puțin abordate, cel puțin în această zonă a Transilvaniei, aspecte ce se desprind din funcționarea triadei Biserică – Școală – Societate, triadă ce a asigurat, cel puțin în perioada modernității, șlefuirea și supraviețuirea identitară a românilor în teritoriile locuite de populația românească și aflate sub stăpânirea austriacă, iar mai târziu austro-ungară. Dezvoltată în șase subcapitole, tematica a urmărit până la nivel de concretețe elementară efectele reformei șaguniene, nu numai asupra mecanismelor de funcționare a instituțiilor ecleziastice, ci și asupra funcționării societății rurale, a obișnuirii unei populații conservatoare cu schimbarea, a punerii în mișcare a unor comunități tradiționale reticente tot timpul la schimbare, contact cu noul sau străinul. Luate în ordine, primul subcapitol a dezbătut la modul cât mai aplicat posibil, funcționarea justiției bisericești în acele aspecte care i le permitea legile statului austro-ungar, mai concret cercetarea disciplinară a preoților și învățătorilor confesionali. Democrația confesională văzută prin prisma alegerilor declanșate pentru ocuparea diferitelor funcții din autonomiile confesionale românești, a fost tema celui de-al doilea subcapitol, scoțând în evidență adaptarea lentă și șovăitoare a comunităților rurale la unul dintre principiile fundamentale ale modernității, eligibilitatea, introdusă în lumea rurală ardeleană, nu prin proiectele ambițioase ale unui stat reformator, ci prin contactele unei instituții consacrate ca fiind conservatoare, Biserica Ortodoxă, cu mediile protestante, în special cele luterane. O frână majoră în implementarea acestui principiu modern s-a dovedit a fi conservarea și perpetuarea la nivel comunitar a tradiției moștenirii funcțiilor, la modul concret păstrarea și perpetuarea unor dinastii preoțești. Preocupare a unui alt subcapitol, existența dinastiilor

preoțești s-a dovedit a fi un proces mult mai concret și chiar funcțional, dacă nu din perspectiva ideilor avansate ale reformei șaguniene, cel puțin din perspectiva păstrării echilibrului coeziunii, solidarității și apartenenței confesionale a comunităților țărănești la una dintre cele două confesiuni, ortodoxă sau greco-catolică. Religiozitatea mediilor țărănești, așa cum era ea, de la trăiri mistice extreme, până la superstițiozitate și vrăjitorie, s-a dovedit a fi un filtru greu de depășit și deloc de neluat în seamă pentru orice inițiativă ce ținea de imprimarea unei alte dinamici pentru aceste comunități în afară de aceea pe care ele erau dispuse să o accepte.

Modernitatea a propus comunităților lăpușene, ce întruneau încă multe elemente constitutive noțiunii de obște, contactul cu noi și noi idei, cu noi și noi provocări, unele dintre ele împletindu-se cu misiunea Bisericii, celelalte, din contră, venind în contradicție cu aceasta. Dacă Reforma a afectat într-o măsură limitată spațiul românesc ardelean, cel puțin în aspectele apartenenței confesionale, migrația, Primul Război Mondial, dar și necunoașterea la modul cât mai concret a realităților locale, au provocat apariția germenilor neoprotestantismului, cazul cel mai elocvent petrecându-se la Mașca, unde comunitatea se întărește a rezista sub orice formă administrației bisericești, situație ce a proliferat pe fondul apariției unei paranteze în evoluția dinastiei preoțești locale, Herman. Fără un stat propriu, care să le susțină, fără o nobilime sau burghezie care să le ofere suportul material, cu o populație rămasă materialicește în urmă, săracă, comunele bisericești românești, s-au văzut obligate să se confrunte cu exigențele modernității și cu capcanele puse de un stat ce le dorea deznaționalizarea, doar cu mijloace proprii. Noi biserici din zid, care să corespundă nevoilor cultice ale unor comunități în creștere, locașuri de școală în care o populație analfabetă să fie adusă la lumina cărții, salarii pentru preoți și învățători, categorii ce trebuiau să fie scoase și net diferențiate din rândurile țăranilor, preambul indispensabil al apariției unei elite rurale românești, biblioteci, cimitire amenajate, erau doar câteva dintre provocările la care aceste comunități trebuiau să le răspundă și pentru care era nevoie necontenită de capital. De bani lichizi, contribuțiile în muncă și produse, ce aminteau de lumea medievală, nemaiputând satisface nevoile legate de funcționarea instituțională a unei biserici ce juca și rolul de stat pentru cele mai multe din aspectele vieții comunitare în rândurile românilor ardeleni. Acesta este fondul pe care decenii și decenii la rând satele lăpușene s-au zbatut să învețe, să poată învăța cum funcționează banul, lumea din jurul acestuia, astfel încât la capătul unor eforturi și zbatere susținute, aceste comunități să fie posesoarele și beneficiarele unor biserici din zid, încăpătoare și confortabile, luminate, înfrumusețate, dotate cu carte de cult, cu preoți profesioniști și bine plătiți, a unor școli în care toți doritorii de carte să o poată găsi, dotate cu învățători calificați, bine intenționați, bine plătiți, dotate atât cu biblioteci, cât și cu latrine. Nu în ultimul rând, misionarismul bisericesc, vechi de

secole, s-a întâlnit pe coordonatele de la cumpăna celor două secole cu civismul, cu mișcarea internațională împotriva alcoolismului, cu reacțiile rigorigiste provocate de relaxarea moravurilor în epoca premergătoare Primului Război Mondial, etc. Alături de ASTRA, Biserica românească s-a dovedit a fi marele străjer al rezistenței spirituale și biologice a etnicului românesc la aceste provocări, asta și pe fondul unei situații în care se punea acut problema supraviețuirii neamului românesc din Ardeal în cele două aspecte deja menționate, și anume identitatea națională și ființa biologică.

Capitolul al treilea a fost rezervat unui aspect de care comunitățile ortodoxe ardelene fuseseră înstrăinate de politica represivă a unui stat imperial, și anume, viața monastică. Apariția mănăstirii ortodoxe de la Rohia s-a dovedit a fi germenele unui fenomen de o amploare pe care inițiatorii l-au putut imagina, însă care a fost mult peste putințele mediului local, propunând cel puțin în primele două decenii de funcționare a acestei mănăstiri, un continuu contact și un continuu efort de adaptare cu noul, atât pentru structurile bisericești, cât și pentru populația locală. *Reapariția vieții mănăstirești. Stareți, procesiuni, modele culturale*, este capitolul al treilea al lucrării, care, la fel ca și precedentele, și-a propus o abordare de un alt tip decât cele în lumina cărora a fost prezentată istoria Mănăstirii Rohia, în lucrări monografice deja existente. Actul ctitoririi asupra căruia a insistat primul subcapitol se descoperă după 100 de ani ca fiind o întreprindere a unui paroh situată într-o poziție greu de reperat, între disperare și îndrăzneală extremă, între transcendentul teofanic și concretețea rigidă a constrângerilor materiale. Având toate premisele constitutive ale unui eșec, prima inițiativă de acest gen din Transilvania de după Unire, a fost revigorată de figura unui stareț venit din alte dimensiuni ale ortodoxiei, Gherontie Guțu, căruia, actuala cercetare i-a dezvăluit figura într-un întreg subcapitol. Implementarea monahismului de tip oriental într-un mediu preponderent greco-catolic, de către un stareț basarabean, a fost nu numai o noutate pentru Țara Lăpușului, ci și o sursă continuă de suspiciuni, neîncredere, căutări în ceea ce privesc atitudinile față de călugări, venite dinspre clerul ortodox local, credincioșii de rând, autoritățile publice sau dinspre confesiunea concurentă, cea greco-catolică, clerici și laici în aceeași măsură. După înființarea sa ca urmare a unui demers personal a parohului Nicolae Gherman, Mănăstirea Rohia devine pivotul în regiune a unei adevărate contraofensive a cultului ortodox în nordul Ardealului, dominat de cultul unit, mișcare devenită evidentă după 1918, dar ale cărei elemente incipiente le regăsim în perioada antebelică, fenomen a cărui studiere istorică se află abia la început, cu referire la Mănăstirea Rohia fiind chiar o noutate. Cum tradiția monastică se stinsese în zonă de multă vreme, aducerea călugărilor, inițial din Eparhia Argeșului, iar apoi aproape exclusiv basarabeni, a necesitat un mare efort de adaptare atât din partea localnicilor cât și din partea călugărilor

naturalizați. Venirea lui Gherontie Guțu, cu imaginea și atitudinea sa de pelerin rus, a șocat în profunzime conștiința contemporanilor, de la episcopul Nicolae Ivan, protectorul său, până la ultimul cleric sau credincios lăpușan. Corespondența dintre vajnicul arhieru și pitorescul stareț, a oferit o descriere în oglinda celor doi, ce conțin elemente vecine cu candoarea romanelor dostoevskiene.

Cele două șantiere paralele, lichidarea datoriei mănăstirii și construcția unei obști monahale, într-o zonă fără nici o tradiție în acest sens, au fost cele două șantiere paralele, care au dat măsura personalității acestui stareț, dar în aceeași proporție au epuizat ființa sa biologică, decesul lui ducând la încheierea celei de-a doua etape în evoluția așezământului monastic, etapă ce poate fi caracterizată fără nici un risc ca a doua ctitorire, fenomen ce a ocupat cel de-al doilea subcapitol al cercetării aferente vieții monastice. În ciuda dificultăților primului deceniu de funcționare, falimentul ușor predictibil al Mănăstirii de la Rohia nu s-a întâmplat datorită lui Gherontie Guțu. Luptându-se cu datoriile și cu mentalul colectiv local, Gherontie Guțu a reușit să imprime tânărului și rusticului așezământ monastic ceea ce își propusese încă de la început, deși la o primă vedere poate părea emfatic, statutul de Sion românesc. Că lucrurile s-au întâmplat chiar așa o dovedește al patrulea subcapitol, *Misionarism și modelare*, în rândurile căruia se poate vedea cum Rohia devine un centru de iradiere valorilor ortodoxe în nordul Ardealului și o bază de pornire pentru inițiative misionare în mediul greco-catolic, iar mai târziu în cel neoprotestant. Ultimul subcapitol, alte începuturi, s-a focalizat pe perioada cuprinsă între moartea lui Gherontie Guțu și cedarea Ardealului de N-V în 1940, o perioadă marcantă în evoluția mănăstirii prin surprinderea a ceea ce poate fi numit răspunsul local, transilvan la provocările vieții monastice. Ceea ce s-a întâmplat în cei aproximativ trei ani, după moartea lui Gherontie Guțu, nu a fost nimic altceva decât închegarea unei noi obști, în lumina unei viziuni organizatorice, cu totul diferită de cea a lui Gherontie Guțu, viziune impregnată de influențe apusene în care ordinea, rigoarea, relația contractuală, începeau să joace un rol din ce în ce mai important. Totuși, călugării de sorginte basarabeană vor continua să domine obștea mănăstirii până în 1940, moment din care se poate vorbi la Rohia de începuturile unui monahism de tip ardelean. Problematika acestor trei ani din ajunul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost diseminată în ultimul subcapitol, *Alte începuturi*.

Ultimul capitol, al patrulea, *Provocarea modernității*, propune o abordare a societății lăpușene din urmă cu un secol, dintr-o perspectivă mult mai apropiată etnografiei, sociologiei, psihologiei. Intitulat *Provocarea modernității*, acest capitol se poate revendica drept parte a unei istorii culturale a Țării Lăpușului la cumpăna secolelor XIX-XX, încercând să surprindă atât constantele, cât și schimbările raportării țaranului la câteva din reperele fundamentale ale

existenței sale. Primul subcapitol *Spațiu, timp și sărbătoare la țăranul lăpușan. Percepție și reprezentare*, marchează diferitele ipostaze în care țăranul, la modul individual, dar și comunitatea ca tot, ca unitate, interacționează cu aceste trei coordonate majore ale existenței într-o lume în care sacrul și profanul, religiozitatea și superstițiozitatea, cunoscutul și necunoscutul, frica și curiozitatea, se îmbină, se întrepătrund, uneori funcționează în tandem. Locul, ființa sau momentul se încarcă sau se golesc de conținut, pendulează între cunoscut și necunoscut, înregistrează transferuri de valori simbolice sau concrete, la capătul tuturor acestor pendulări reieșind imaginea unei lumi care în același timp se zbate în direcția schimbării, dar se și încapățânează să-și continue existența sa tradițională. Modul în care tradiția concurează modernitatea, dau culoare imaginii unei lumi, cea românească, ca și atunci, poate fi postată între o tradiție degenerată și o modernitate eșuată. Al doilea subcapitol s-a concentrat asupra casei țărănești, unul dintre reperele fundamentale ale vieții țăranului român. Cercetarea a căutat casa în ipostază concretă, așa cum era ea, cu tehnicile sale de construcții, cu nivelul său de confort, cu propria-i funcționalitate, și mai ales casa populată, casa locuită, căminul familiei. Ispita de a aborda casa într-o viziune stilizată, spiritualizată, împodobită cu multe simboluri și mesaje, i s-a opus concretețea casei, așa cum era ea, dominată de nevoile asigurării unui minim de condiții de viață pentru o familie țărănească, care oricum își consuma existența, mai întotdeauna, la limitele subzistenței. Mai concret, s-a încercat surprinderea casei lăpușene în ceea ce era în fond casa țărănească, un răspuns cât se poate de simplu la necesar și util. Ultimul subcapitol a fost rezervat analizei societății țărănești, a multiplelor și diverselor modalități în care indivizii interacționează la nivel de familie, neam sau comunitate, dar și a modului în care diversele comunități reacționează între ele. În perioada subscrisă proiectului de cercetare, comunitățile lăpușene au continuat să păstreze masiv din caracterul lor arhaic, elementele noului infiltrându-se încetul cu încetul, din ce în ce mai vizibile în perioada interbelică, pentru ca apoi, Al Doilea Război Mondial și ceea ce a urmat să conducă la o adevărată dislocare a satului arhaic și să rezulte niște comunități aflate pe o poziție greu de precizat între rural și urban, între tradițional și modern.